

Весна Годоровић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Педагошки факултет у Бијељини

УДК 371.3::73/76
Прегледни чланак
10.7251/NSK1413012Т

ЛИКОВНИ ИЗРАЗ У СЛУЖБИ ДЈЕЧИЈЕГ РАЗВОЈА

***Апстракт:** Овај рад обухвата преглед значаја ликовног израза и стваралаштва у развоју дјетета предшколске и млађе школске доби. Ликовни израз представља важан облик комуникације дјетета са самим собом и свијетом који га окружује. Фазе кроз које дијете пролази у ликовном смислу осликавају развој или заостајање његових особина личности у цјелини. У дјечијем стваралаштву пратимо његов емоционални развој, интелектуални, тјелесни, развој опажања, социјални развој, естетски и развој креативности. Постоје правилности и грешке у педагошком приступу приликом развијања, усмјеравања и процијенљивања дјечијег ликовног изражавања. Циљ овог рада је да се озбиљније позабави начинима који најбоље култивишу дјечије стваралаштво а самим тим и цјеловити развој личности дјетета. У овом прегледу су обухваћена сазнања, искуства и дјеловања еминентних педагога у свијету и код нас који су се бавили проблематиком ликовног стваралаштва у оквирима дјечијег развоја.*

***Кључне ријечи:** ликовни израз, дјечији развој, педагошки приступ.*

Увод

Многи савремени педагози у ликовној умјетности дају централно мјесто васпитању због великог значаја визуелне перцепције и визуелног језика за формирање цјелокупног односа човјека према свијету, а посебно естетског. Према процесу дјечијег стваралачког изражавања треба се односити као према незамјенивом начину разумијевања себе и околине, хуманизације дјечије личности, изграђивања емпатије, развоја конструктивних способности и еманципације насупрот отуђењу.

Развој позитивне слике о себи се не може замислити без слободу изражавања и стварања. Какав ће бити став дјетета према животу и свијету, да ли ће прихватити улогу само потчињеног извршиоца и потрошача, или ће заузети активан однос зависи од његове отворености за слободно учешће у стварању материјалних и духовних добара, у проналажењу сопствених начина израза и уношењу новина у стварност која га окружује.

Дјеци је потребно омогућити и подстаћи их на активности које ће погодовати развоју свих особина креативне личности да би се развијале више продуктивне него репродуктивне способности, да би више трагала за

* vesnatodorovic80@yahoo.com

одговорима и новинама, а не само да би усвајала и прилагођавала се постојећем стању и рјешењима. Свако дијете је стваралац и задатак одраслих је да га прихвати као таквог и омогући му несметано испољавање ове стваралачке способности, што је веома важан услов цијеловитог развоја његове личности.

Развијањем стваралаштва код дјеце се гради трајна потреба за стваралачким и конструктивним дјеловањем у природној и друштвеној средини, а истовремено се формирају личности код којих ће бити уравнотежена интелектуална, емоционална и социјална својства.

Производи дјечијег ликовног израза су свједочанство о врстама и квалитету дјечијих емоција, интелектуалним процесима и стеченим искуствима, психофизичким способностима, вриједносним ставовима, као и о моралним својствима и социјалној ангажованости. Наставник или васпитач пратећи продукте дјечијег стваралаштва може да сазна податке које дјеца нису у стању вербално да саопште, може да открије њихове унутрашње конфликте којих ни сама нису свјесна.

Код дјетета се узајамно развијају различити видови изражавања гдје учествује више психофизичких функција: усмјерена пажња, моторика, стваралачка машта, сликовно памћење, посматрање, мотивација, емоције и мишљење. Ликовно васпитање се не може свести само на естетске основе, већ постоји и непосредан утицај на дјететов развој чула и физички развој, когнитивни развој и развој интелигенције, социо-емоционални развој, развој комуникације и стваралаштва, развој креативности и семиотички развој.

Развој чула и физички развој

Визуелно искуство код дјетета је веома важно јер се захваљујући њему развија способност уочавања боја, облика и просторних односа и њихово представљање у цртању, сликању и тродимензионалном обликовању. Чуло додира почиње да се развија обичним гњечењем глине (пластелина) а напредује у моделовању мноштва облика у различитим површинама и текстурама.

Када дјеца цртају или сликају уз музику тада уочавамо и њихова аудитивна искуства. Ако су код дјеце перцептивна искуства сиромашна, онда она заостају у развоју способности за уочавање облика, боја и просторних односа. То показује утицај разних, по развој неповољних околности.

У координацији ока и руке, контроли покрета и физичкој спретности уопште огледа се тјелесни развој дјетета. Он се развија кроз фазе (од фазе шкрабања у предшколском узрасту до шематског цртежа у млађој школској доби).

Занимљиво је да дијете које је физички активно и развијено радо и често ликовно представља своје кретње, док тешкоће у вршењу покрета (повреда, или неки други хендикеп) утичу неповољно на његов ликовни израз.

Когнитивни развој и развој интелигенције

Од самог предшколског узраста дијете упознаје свијет симбола – ријечи, линија, облика, боја, звукова, активно се служећи њима. Они ће постати тек предуслови за умјетничку активност. Око седме године дијете улази у фазу савладавања правила и шема, што се дефинише као продуктивно стваралаштво.

„Развој стваралачког понашања личности није изолован процес, већ је саставни дио когнитивног, социјалног и моралног развоја дјетета“ (Танау, 1989, стр. 52). Управо због тога се цртеж човјека користи као један од тестова интелигенције, поготово када скромне вербалне способности неповољно утичу на комуникацију с дјететом. Цртеж са мноштвом детаља је извјестан показатељ високе интелигенције, осим у случајевима када је дијете емоционално фрустрирано или без мотивације да црта.

Када се утврде емоционалне блокаде које могу бити посљедица неуједначености у емоционалном и интелектуалном развоју, дјетету треба дати што више прилика да се стваралачки изражава да би то пребродило.

Богомил Карлаварис (1979) истиче дијалектичку повезаност когниције и ликовних активности, гдје истиче да је когниција услов ликовне активности и да се ликовним стваралаштвом подстиче когнитивни развој.

Према Владиславу Панићу (2005), средина мање цијени креативне способности, а више форсира практицизам. Он сматра да се свијет одраслих, тј. васпитачи и наставници треба да приближе довољно сваком дјетету као засебној личности.

Из свега наведеног можемо извести закључак да су у ликовном васпитању веома важни систематичност и правилан одабир методичких поступака који доприносе развоју когниције, као услова за развој стваралачких и општих способности.

Социо-емоционални развој

Кроз ликовно изражавање дјетета огледа се његово емоционално стање у степену његовог уношења себе у ликовни рад, од стереотипног понављања мотива до пуне емоционалне ангажованости.

Емоционалне сметње се у дјечијим радовима изражавају кроз стално понављање једне фигуре или детаља, што показује да дијете има потребу да се повлачи у свој свијет у коме се осјећа сигурно, избјегавајући нова искуства. Овакав израз није праћен доживљајем и може бити посљедица коришћења

бојанки и подстицања на подражавање туђих узора умјесто сопственог начина изражавања.

Дијете које је емоционално дистанцирано не изражава лични однос према оном што црта или слика и често изоставља да приказује људе. Насупрот томе, емоционално ангажовано дијете има слободнији и субјективнији израз. Оно приказује нека посебна обиљежја објеката које представља, важна за њих. Слободније је и у испробавању коришћења материјала на разне начине, не плашећи се грешака.

У свом ликовном изразу дјеца саопштавају и развој свијести о социјалном аспекту стварности. Она то показују представљајући своје учешће у породичним односима и у везама са емоционално блиским особама. Дијете које црта неповезане, разбацане фигуре од којих је и само просторно издвојено, показује да има тешкоће у социјалном и емоционалном развоју.

Развој стваралачке комуникације

Ликовни симболи показују како дијете гледа свијет и како га доживљава. Дијете посматра облике кроз функцију и сврху датог облика или појаве, што Добрила Беламарић (1987) дефинише као достизање концептуалног, апстрактног нивоа појава. Карлаварис (1979) сматра да визуелни знак не мора имати естетски код и поруку, јер дјеца на предшколском узрасту нису још способна да стилизују форму на нивоу симбола, већ су њихови прикази наративни, с циљем да се порука објасни.

У цртежу као најзначајнијем облику дјечијег индивидуалног изражавања, испољава се стање бројнијих функција (прије свега перцепције, моторике, мишљења, емоција, социјалности и др.). Дијете на млађем узрасту приказује оно што је за њега најважније у вези са предметом. То се у развоју дјечијег цртежа назива период симболичког изражавања.

Визуализација дјечијих представа се може сагледати у дјечијем ликовном изразу па се и дјечији цртеж, уз вербални коментар, може, условно, сматрати дјечијим дефинисањем појмова.

Према Карлаварису (1979), два најопштија фактора дјечијег мишљења дјелују на предшколском узрасту, и то су: *везаност за појавно*, и *субјективност*, из чега слиједи критеријум за утврђивање степена мисаоне зрелости. Могуће је разликовати знаке који у дјечијем изразу имају прије свега функцију преношења објективних података, и са друге стране знаке који прије свега имају естетску функцију и подразумевају оригинално, стваралачко рјешење. Он, такође, сматра да је у процесу ликовног васпитања потребно његовати кодирано ликовно изражавање и саопштавање порука путем визуелних знакова. Анализом дјечијих радова он је закључио да је могуће регистровати постепено настајање визуелних знакова за поједине појмове.

Такође је дошао до резултата који показују да дјеца предшколског узраста не могу да поједноставе визуелни знак, већ да у цртеж уносе и доживљај који се изражава кроз наглашену наративност.

Емил Каменов (2006) као најважније циљеве ликовног васпитања и образовања када је у питању развој комуникације и стваралаштва, између осталих подрамујева:

„• Стваралаштво као особина и став личности која је конструктивна, продуктивна и осјетљива на људе и ствари око себе, способна да машта, планира, доноси одлуке, истрајава у ономе што је започела и спремна да преузима одговорност за своје поступке.

• Способност да се слуша и схвати порука која је упућена лично дјетету и групи чији је оно члан, заснована на потреби да се разумије шта други кажу.

• Способност доживљавања и разумијевања умјетничких медијума, као и изражавања њиховим средствима, која обезбјеђују потребну равнотежу у односу на рационално, аналитичко мишљење које трага за једним тачним одговором и најприхватљивијим обликом понашања.

• Флексибилна структура мишљења и понашања која погодује флуентности и оригиналности у рјешењима, односно, развијеност више продуктивних него репродуктивних способности, склоност у већој мјери ка трагању за одговорима него ка њиховом усвајању у готовом облику.

• Способност за превладавање тешкоћа и неуспјеха и отпорност према свим манипулаторским и репресивним утицајима који ометају еманципацију, према рекламама и слоганима, празним фразама и стереотипним одговорима.

• Смисао за групну солидарност и сарадњу, посебно, групно стваралаштво, уз оспособљеност за учествовање у колективном одлучивању“ (Каменов, 2006, стр. 296).

Развој креативности

У стваралачком ликовном изражавању дјеце најважније је њихово спонтано и искрено препуштање заносу у стваралачком процесу у коме долазе до изражаја машта, инвентивност и независност у односу на устаљене шеме. Тако се стваралаштво појављује као особина и став личности која је конструктивна, продуктивна и осјетљива на људе и ствари око себе, способна да машта, планира, доноси одлуке и која је спремна да преузима одговорности за своје поступке.

Стваралаштво је и најбоља вјежба самосталности и независности при чему дијете тежи да се ослања на своје снаге и изражава сопствене идеје. Умјесто тога, ако се од малена усмјери на подражавање других, оно ће бити фрустрирано, несигурно у себе, зависно од других и инфериорно. С тим у вези,

родитељ, васпитач или наставник који ставља замјерке дјетету покушавајући да га „научи“ како се црта, може проузроковати знатно дубље поремећаје у личности и застоје у развоју. То се дешава због тога што се на продукте дјечијег стваралаштва гледа више из аспекта некаквог умјетничког постигнућа, а мање из развојног угла.

Ако се дјечије изражавање лиши креативности, као своје најважније особине, дјеца ће се понашати несамостално, копираће, прецртаваће, прихватиће стереотипе као сопствене ставове, што ће се као зид испријечити између њих и стварности.

Код дјеце предшколског узраста развој појединих фактора креативности наго расте до шесте – седме године, и то је критични период за даљи развој стваралачких способности.

Каменов (1997) сматра да напредак сваке друштвене заједнице зависи од њеног односа према ствараоцима и стваралаштву. Он сматра да су основне особине креативне личности: флуентност, флексибилност, оригиналност, неукалупљеност, проницљивост, дивергентно мишљење и интелектуална иницијатива.

Панић (2005) говори о развоју креативности код дјеце, који је према досадашњим мјерењима све до седме године нешто бржи од развоја опште интелигенције. Беламарић (1969) је радила истраживања која су показала да су дјеца способна да сваком облику, појави и догађају из спољњег свијета дају специфичан ликовни израз који није само имитација спољашње форме.

Као што са једне стране задатак одраслих да обезбиједи дјецу несметано испољавање креативности, са друге стране није добро потпуно „немијешање“ одраслих у њихово стваралаштво, јер изоставља подстицање креативности као неопходан услов за њен развој. Спонтаност ликовног израза блиједи са одрастањем, и дјеца већ са осам, девет година нагињу ка визуелном реализму преносећи информације буквално копирајући стварност.

Карлаварис (1979) сматра да сама игра није довољна да би се дијете увело у комплексан процес ликовног обликовања. Уз игру су потребне и информације и искуство. Поред креативних фактора он наводи и обликовне факторе који су један од услова стваралачког процеса, а односе се на опажање, моторику, интелект и емоционалност.

Естетски и ликовно-обликовни развој

Обликовни развој подразумијева овладавање ликовно-изражајним средствима и способност њиховог коришћења. Резултати истраживања које је Карлаварис (1974) радио са групом истраживача су показали да ликовни развој има тенденцију успона све до седме године, а затим настаје нагли пад са

поласком у школу, што је објаснио сметњама у континуитету развоја личности присутним у систему васпитања и образовања.

Упоредјујући трендове интелектуално-ликовне и креативно-емоционалне зрелости, наш угледни педагог је запазио изразито опадање креативно-емоционалне компоненте и стално јачање интелектуално-ликовне компоненте, што је оцијенио као неповољно јер води рутини, понављању, односно некреативним појавама.

Као разлог појаве овог феномена, Карлаварис наводи интелектуалистичку оријентацију васпитно-образовног система. Дефинишући законитости ликовног обликовања дјецe предшколског и школског узраста, наводи да се оптичко-тематски план код дјецe развија постепено, од друге до седме године. Између четврте и пете године се нагло развија креативни план, док обликовни план стагнира, тако да је ликовни израз предшколског дјетета заснован углавном на линији, облику и боји. (Види: Карлаварис, Кастори и Ациган, 1979.)

Развој критичког мишљења и естетских критеријума

Један од основних циљева ликовног васпитања и образовања је и развој естетске свијести, а према Левенфелду „развој естетске свијести значи васпитање и образовање личности и њеног сензитивитета према интелектуалном, перцептивном и емоционалном искуству тако да се они интегришу у хармонизовану цјелину“ (Lowenfeld, 1975, стр. 373).

Естетски развој је у блиској вези са креативним развојем и подразумејева посматрање и доживљавање феномена лијепог у природи, сопственом окружењу, творевинама умјетности, као и самосталан стваралачки рад, који омогућавају процес схватања, разумејања умјетности.

Развој способности ученика да стиче „добар укус“ и да прави „добре изборе“ могућ је у процесу наставе, али то нема много везе са развојем естетске свијести. Левенфелд (1975) истиче да естетика данас мора да буде помјерена са доброг на истинито и да развој естетске свијести мора бити окренут више ка индивидуалном, а не ка наметању естетских вриједности које немају везе са личношћу дјетета и његовим окружењем. Сензитиван наставник мора имати ширину у приступу интерпретацији естетских вриједности, како дјела умјетности, тако и дјечијег ликовног изражавања.

Закључак

Позитиван и цјеловит развој дјецe не би могао бити могућ без развоја њихових, како ликовних, тако и општих способности, као што су перцепција обликовање и стварање. Ликовни језик или ликовни израз дјетета је урођена

способност изражавања, комуникације и обликовања. Дјеца ту способност не преузимају, не уче од друштвене околине, већ се она развија из природних потенцијала дјечијег бића, као спонтана интеракција унутрашњег свијета дјетета и његовог спољашњег окружења.

Осим што су показатељи збивања у дјечијој свијести, облици ликовног изражавања оснажују дјететове способности перцепције и схватања, способности обликовања и стварања.

Дјечији ликовни израз је склоп разних компонената које се развијају и које можемо подијелити на унутрашње и спољашње. Унутрашње компоненте су оне које се односе на степен развијености осјећајности, унутрашњег сензибилитета и ритма, унутрашњег нивоа свијести и могућности поступног освјешћивања свих компонената израза, затим степен развијености моторике и концентрације енергије у склопу са њом. Спољашње компоненте се односе на употребу изражајних средстава (медија), утицаје из спољашњег свијета који могу бити вербални, оптички или акустички, при чему се унутрашње и спољашње компоненте развијају у свој својој комплексности, па се и ликовни израз у складу са тим мијења и квалитативно и квантитативно.

Развој дјетета је интегрални процес и дијете у комуникацији има највећи проблем у проналажењу знакова који замјењују реалност. Развој представа и мишљења код дјецe иде од конкретног ка апстрактном. Почетак ликовног изражавања је условљен, према Б. Карлаварису, факторима као што су степен развијености моторике руке и рад материјалом, степен сазнања околине, јављање потребе за изражавањем, приказивањем и комуникацијом. Код мале дјецe ликовна дјелатност је првенствено дјечији, а тек онда ликовни израз, а до свјесног ликовног обликовања долази тек након осме године живота.

На крају, у вези са тумачењем дјечијег ликовног израза, важно је напоменути да нема идеалног критеријума. Они су разноврсни и зависе од тога шта се, због чега се и ко сагледава у дјечијем ликовном раду и развоју. Када говоримо о анализи, процјењивању и вредновању дјечијег ликовног рада у васпитно-образовном процесу, најважнији задатак васпитача и наставника јесте да разумију велику разноликост и развију осјетљивост за дјечију ликовну експресију.

Литература

- Беламарић, Д. (1987). Дијете и облик. Загреб: Школска књига.
Беламарић, Д. (1969). Развој ликовних сензибилности ученика. Загреб: Завод за унапређивање основног образовања СР Хрватске, Школска књига.
Каменов, Е. (2006). Васпитно-образовни рад у дечијем вртићу – Општа методика. Нови Сад: Драгон.

- Каменов, Е. (1997). Интелектуално васпитање кроз игру. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Карлаварис, Б. (1979). Ликовно васпитање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Карлаварис, Б., Кастори, М., Ациган, С. (1979). Ликовна интерпретација неких појмова деце од 3 – 7 година. Нови Сад: П. У. „Радосно детињство“.
- Lowenfeld, V. & Brittain, W. L. (1975). Creative and mental growth. New York: Macmillan Publishing Co., Inc.
- Панић, В. (2005). Психологија и уметност. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Tanay, E. R. (1989). Likovna kultura u nižim razredima osnovne škole. Zagreb: Školska knjiga.
- Филиповић, С. (2011). Методика ликовног васпитања и образовања. Београд: Универзитет уметности, Klett.

Vesna Todorović

FINE ARTS IN THE SERVICE OF CHILDREN'S DEVELOPMENT

Summary

This paper includes an overview of the importance of artistic expression and creativity in the development of preschool and young school-age children. An artistic expression is an important form of communication of the child with himself and the world around him. Stages through which the child passes in the artistic sense reflect the development or backwardness of his personality as a whole. The creative works of children express their emotional development, intellectual, physical, development of perception as well as social and creativity development. There are regularities and errors in the pedagogical approach when developing, guiding and assessing children's expression in fine arts. The aim of this paper is to deal more seriously with the ways that best cultivate children's creativity and thus a complete personality development of the child. This review covers the knowledge, experience and actions of eminent educators in the world and in our country too, dealing with the problem of art within the process of child development.

Key words: *artistic expression, child development, pedagogical approach*